

skupini obrađivača zemljišta koje zadarski statut određuje pojmom *villani*, dakle, kmetovi ili težaci.

4) Upravno ustrojstvo sela

No premda je zadarsko selo gospodarski podvrgnuto gradskom središtu komune, pa kmetovi ili težaci obrađuju tuđe oranice i vinograde, ipak je ono sve do kraja srednjega vijeka sačuvalo primjetne značajke upravne i društvene zasebnosti, i to na dvije razine, s uporištima izvan i unutar seoske općine. Selo na zadarskome distriktu s jedne strane postaje jedinica političke uprave, u vrelima označena nazivima *sučija* (*judicatus*), *liga* i *posoba*, koju organizira komunalna ili mletačka vlast. S druge se strane selo okuplja oko svoje bratovštine (*fraternitas*) koja nastaje unutar njega, potaknuta vjerskim duhom, ali i socijalnim ciljevima. Obje se te razine prožimaju i dopunjuju, oblikujući društveno ustrojstvo zadarskoga sela.

Prvi podaci o upravnoj organizaciji sela na zadarskome području potječu iz sredine XIV. stoljeća. Godine 1354. u jednome se ugovoru spominje “sudac otoka Oliba” (*iudex insule Aluibi*).³⁷ Da institucija suca (*iudex*) nije tada postojala samo na otočnome, nego i na kopnenome dijelu zadarskoga distrikta, pokazuje ugovor iz 1386., u kojemu sudac sela Raštana kupuje neko zemljište.³⁸ U drugoj polovici XIV. stoljeća zadarski je distrikt bio podijeljen na *sučije* (*judicatus*), na čelu sa sucima (*judices*). Njihov najvažniji zadatak bio je izvršavanje obveza sučije, dakle zadarskih sela, prema komuni. Iz odredaba zadarskoga vijeća od 12.XI.1374. vidi se da je na zadarskim otocima bilo 18 sučija i da su one bile dužne osigurati zadarskoj komuni 21 veslača (*homines a remis*) na općinskoj galiji.³⁹

U sredini XV. stoljeća dužnost seoskih sudaca uklopljena je u novi mletački upravni sustav na zadarskome teritoriju što su ga činile tzv. *lige* i *posobe*. O novoj upravnoj organizaciji na zadarskome teritoriju svjedoči dokument pod naslovom *Forma privilegiorum ligarum comitatus Jadrae* (Oblik povlastica liga zadarskoga kneštva), što ga je mletačka uprava 1455. uključila u Reformacije Zadarskoga statuta.⁴⁰ Prema toj odredbi *lige* su bile udruge više sela na kopnenom dijelu zadarskoga distrikta, dok su *posobe* bile skup stanovnika ili seoskih glavara u svakome selu. Glavni im je zadatak bilo održavanje reda na području lige i sprječavanje krađa i pljački što ih u zadarskome distriktu čine “ne samo vanjski Morlaci, odnosno Vlasi, nego i naši distriktualci”. Na čelu selâ, u sklopu lige, bili su *suci* koji su imali pravo izricati presude u građanskim parnicama, ako vrijednost spora nije prelazila iznos od pet mletačkih libara. U slučaju krivičnoga prijestupa na području lige svaki stanovnik selâ bio je “dužan pohitati u pomoć onima koji su pretrpjeli štetu te progoniti tate i zločince”.

Mletačka je uprava na taj način već postojeću organizaciju *sučija* i seoskih *sudaca* na zadarskom teritoriju prilagodila vlastitim ciljevima. Selo je zadržalo neke samoupravne nadležnosti, a seoski su *suci* jamčili održavanje reda. Na području vranskoga distrikta, koji je bio sastavni dio šireg zadarskoga teritorija, mletačka je uprava 1454. godine potvrdila tzv. *Vransko običajno pravo*, i to na molbu *suca (iudex)* u podgrađu Vrane te stanovnikâ (*homines*) vranskih sela mletačkoj vladi da im odobri “*capitula suorum privilegiorum suarumque litterarum et consuetudinum*”, tj. “članke njihovih povlastica, isprava i običajnog prava”.⁴¹ Taj zbornik običajnog prava (*consuetudo*) ocrta seosko društveno ustrojstvo na području Vrane. Njegove odredbe s jedne strane utvrđuju obveze kmetova prema vlasniku zemljišta i mletačkoj upravi, ali s druge strane i nji-hova prava. Neke odredbe upućuju na još višu samoupravnu razinu od one što je imaju *lige* u zadarskome distriktu. Prema članku 7., *posobe* u vranskome distriktu, po svojoj prilici skup seoskih glavara, smjele su kažnjavati prekršitelje u sporovima do vrijednosti od 10 mletačkih libara. Članak 19. pak štiti siromašne i bolesne kmetove, određujući da ako bi “neki nevoljni kmet pao u bolest ili siromaštvo, pa ne bi mogao obrađivati vinograde, bilo sam bilo uz pomoć neke druge osobe, tri uzastopne godine”, vlasnik vinograda ne smije ga u tome roku otjerati, odnosno oduzeti mu vinograd.⁴²

4) Selo i bratovština

Institucija *ligâ* i *posobâ* na zadarskome teritoriju u XV. stoljeću, u tom sklopu i uloga seoskih sudaca (*iudex*), utvrđena u Reformaciji Zadarskoga statuta *Oblik povlastica liga zadarskoga kneštva* (1455.) i u *Vranskome običajnom pravu* (1454.), oslanjala se na starije, predmletačko upravno ustrojstvo u zadarskome distriktu, dijelom i na običajno pravo, pa je po tome izražavala i društvene interese seoskoga stanovništva, ali je, uza sve to, mletačka vlast toj instituciji ipak prvenstveno namijenila upravno-političku ulogu održavanja reda u zadarskome zaleđu. Zbog toga je usporedo s tim oblikom samoupravne organizacije, koji je usmjeravala mletačka vlast, u selima na zadarskome teritoriju, kao i općenito u seoskim društvima na istočnoj obali Jadrana, od Istre do Dubrovačke Republike, postojao i drugi sloj seoskih institucija koje se stvaraju unutar samih društava i koje vrela najčešće označavaju nazivima *universitas* (općina, zajednica) ili *fraternitas* (bratovština).

Seoske zajednice i bratovštine bile su integralni dio društvene svakodnevice, pa su se brinule za neposredna materijalna i duhovna dobra svojih pripadnika. Zajednica (*universitas*) otoka Oliba prodaje, na primjer, 1450. godine polovicu gonjaja loze, koju joj je oporučno prepustio jedan njezin član, radi kupnje zvo- na za crkvu sv. Stošije na tome otoku.⁴³ Zajednica sela Varikašane (*universitas hominum ville Varichasane*), na kopnenome dijelu zadarskoga distrikta, uzimlje